

В статье подан теоретический анализ теорий, стратегий, формул возникновения и развития психосоматических расстройств. Поднята проблема соотношения «психического» и «соматического», которая с древних времен является одним из ключевых вопросов психологической науки.

Ключевые слова: психологическое здоровье, психосоматические расстройства, психогения, соматизация, десоматизация, ресоматизация, алекситимия.

Ткачук Т. Functional psychosomatic disorders in children preschool age. The article is devoted the teoretiko-empiric analysis of psychosomatic disorders. A state-of-the-art review is brought around to history and theories of becoming of psychosomatic as to the phenomenon. Described multifactor theory of etiology and pathogeny of psychosomatic disorders. Principal reasons of origin of psychosomatic are reflected for the children of preschool age.

Not because of high achievements in industry of medicine, twenty the first age is characterized growth of amount of somatic disorders. In accordance with information of Worldwide organization of health protection the 300 million habitants of our planet suffer from psychological disorders (as a result – from psychosomatic disorders). The new terms of life, new social realities, are required by the decisions of row of contradictions which consist in a break between the level of constantly growings social necessities of personality and limited possibilities of their satisfaction. In this connection the problem of maintainance and strengthening of health in the conditions of modern society widely comes into question the representatives of different professions: by physicians, valeologami, by psychologists, teachers.

The theoretical analysis of theories, strategies, formulas of origin and development of psychosomatic disorders is given in the article. Heaved up the problem of correlation «psychical» and «somatic», which from ancient times is one of key questions of psychological science.

Keywords: psychological health, psychosomatic disorders, psihogeniy, desomatization, desomatization, resomatization, alexithymia.

Відомості про автора:

Ткачук Тетяна Олександрівна – асистент викладача, аспірант кафедри психосоматики та психологічної реабілітації факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 11.05.2016

УДК 159.92:37.036.5:376.32

© О. В. Толмачова, 2016

О. В. Толмачова (м. Київ)

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Толмачова О. В. Технології розвитку креативності у дітей з порушеннями зору. До проблеми формування творчої особистості суспільство зверталось впродовж всієї історії свого розвитку, адже саме у творчій діяльності закладені перспективи соціального прогресу. Створення умов для формування освіченої, творчої особистості, розвитку її духовно-емоційних та розумових здібностей, в тому числі креативного мислення, визначається одним із стратегічних завдань розвитку всієї системи освіти в Україні.

Діти з особливими освітніми потребами та їх батьки стикаються з багатьма проблемами, вирішення яких передбачає інноваційні зрушення у освітньому процесі, розроблення сучасних

технологій, що спрямовані на розвиток креативності особистості дитини, включаючи її когнітивну, емоційно-вольову, мотиваційну та ціннісну складові. Як відомо, креативність – це властивість особистості створювати нові ідеї, відхилитися від традиційних схем мислення, що в свою чергу, допомагає швидко та ефективно вирішувати проблемні ситуації. Креативне мислення (дивергентне за Дж. Гілфордом) з позиції соціокультурного підходу – це фундамент для позитивного погляду на світ та успішної соціалізації. Тому розвиток креативності, дивергентного мислення, як особистісної властивості, – є вкрай важливим у системі спеціальної освіти.

Стаття висвітлює проблеми креативного розвитку дітей з порушеннями зору в процесі сучасного освітнього процесу, розвитку креативного мислення у таких дітей, як потужного потенціалу їх подальшої ефективної соціалізації. Розкриваються шляхи формування креативної особистості, взагалі, та креативного мислення, зокрема, засобами втілення у освітній процес дітей з особливими освітніми потребами новітніх технологій (методів, засобів та форм навчання).

Ключові слова: креативність, розвиток креативного (дивергентного) мислення, задачі дивергентного типу (творчі задачі).

Постановка проблеми. Багато країн світу (Англія, Франція, США), усвідомлюючи неосяжні перспективи розроблення проблеми креативності та її потужні потенції, які відкриваються у перспективі економічним та соціальним прогресом, цілеспрямовано розробляють та утілюють у освітній процес інноваційні освітні програми, де домінантою є формування креативного (дивергентного) мислення. На сучасному етапі модернізації освітнього процесу в Україні має збільшитися питома вага тих компонентів його змісту, що забезпечують формування креативних рис особистості, в тому числі креативного (дивергентного) мислення. Реалізацією мети та цілей освіти дітей з особливими освітніми потребами має стати проблемне навчання, втілення у освітній процес інноваційних технологій (нових методів, засобів та форм навчання), які сприяють креативному розвитку особистості.

Аналіз наукових досліджень. Проблеми феномену креативності, її природі, розвитку, діагностиці присвячено багато наукових досліджень у психологічній науці. Зокрема, цим займалися Д. Богоявленська, Л. Виготський, В. Моляко, Я. Пономарьов та ін. Проблему творчості досліджували й зарубіжні науковці: М. Воллах, Дж. Гілфорд, Н. Коган, С. Меднік, Е. Торранс та ін.

Дослідження багатьох учених у галузі тифлопедагогіки та тифлопсихології (Л. Вавіна, М. Земцова, В. Кобильченко, О. Літвак, І. Моргуліс, С. Покутнєва, Є. Синьова, Л. Солнцева та ін.) довели, що порушення зору негативно впливає на розвиток та формування особистості в цілому. Відомо, що порушення зорового аналізатора мають вплив і на прояви творчої активності, але корекційно спрямована стимуляція творчих здібностей, креативності, як категорії мислення, активне включення дітей зі зниженим зором до естетично-творчої діяльності в урочний та позаурочний часи має позитивний результат.

Проблема розвитку креативності дітей з порушеннями зору до останнього часу розроблялась недостатньо як у контексті педагогічної та вікової психології, так і загальної психології і, зокрема, тифлопсихології. Крім того, мало дослідженою залишається питання феномену креативності, як потужного компенсаторно-корекційного потенціалу в розвитку, становленні, соціалізації особистості дітей зі зниженим зором.

Метою статті є розкрити сучасні технології (методи, засоби та форми навчання), які сприятимуть розвитку креативного мислення у дітей з порушеннями зору; окреслити взаємообумовленість розвитку креативного мислення та ефективної соціалізації дітей з порушеннями зору.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Останнім часом гостро стоїть проблема розвитку креативності школярів: креативного (дивергентного) мислення, уяви, оригінальних засобів дій, відходу від шаблонів тощо. Зараз у науковому середовищі активно відбувається перегляд теоретичних позицій відносно природи творчості, критеріїв діагностики творчих здібностей та творчого мислення, ведуться наукові пошуки джерел такого феномену як креативність та умов, які сприятимуть розвитку креативності. Для успішного вирішення цих проблем необхідно шукати принципово нові технології навчання. Проблема розвитку у дітей з порушеннями зору креативності, дивергентного мислення є однією з актуальних проблем сьогодення.

Перші методи розвитку креативного мислення були розроблені Дж. Гілфордом, Е. Де Боно, Р. Крачфілдом, Е. Торрансом і отримали широке застосування в шкільній практиці. У вітчизняній та зарубіжній психології і педагогіці є розробленими й застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В. Дружинін, В. Моляко, О. Тунік, Н. Хазратова, О. Яковлева). Серед нових методів стимулювання креативності найбільшу увагу привертають методи синектики, метод «брейнстормінгу» (штурму мозку), "ТРИЗ" (способи розв'язання винахідницьких задач), морфологічного аналізу, конференція ідей, гірлянда асоціацій. Одним з ефективних шляхів розвитку дивергентного мислення є різні форми інтелектуальних тренінгів, гри, досліджень.

Перша методика з розвитку креативного мислення була розроблена Р. Крачфілдом. Дослідник вважав, що креативність може бути розвинута у процесі вирішення творчих задач. Своїм учням він пропонував прочитати невеликі книжки (16-20 сторінок у кожній), де розповідалося про пригоди двох підлітків, яким постійно доводилося розбиратися в детективних історіях. В процесі пошуку герої-підлітки висували несподівані версії, їм неодноразово доводилося змінювати свої припущення про подію, перш ніж з'являлася правильна версія. Крім того, в розповідях містилося багато порад з розвитку креативного мислення.

Проведений Р. Крачфілдом експеримент показав, що учні з експериментальної групи зуміли вирішити в три рази більше завдань, ніж учні контрольної групи, причому досягнутий ефект зберігався протягом 6 місяців.

Е. Торранс запропонував поетапну систему розвитку творчого мислення. На першому етапі дитині, яка бере участь у експерименті, пропонуються завдання, і вона має максимально швидко виділити серед хаосу гіпотез одну правильну, сформулювати правило, яке привело її до розгадки проблеми. Потім дитині пропонується розглянути малюнки. Вона має назвати різні навіть неймовірні обставини, які призвели до цієї ситуації, та різноманітні її наслідки. На другому етапі дитині надаються предмети й пропонується перерахувати різні способи їх застосування.

Американський психолог Е. Боно запропонував програму розвитку креативного мислення на основі п'яти принципів. *Перший принцип* полягає в тому, що при виникненні проблеми важливо виокремити необхідні й достатні умови її вирішення. Якщо використовувати всі запропоновані умови без визначення їхньої необхідності в даній ситуації, то можна ускладнити процес вирішення проблеми. *Другий принцип* – необхідно виробити установку на відкидання свого минулого досвіду, отриманого при вирішенні подібних проблем. *Третій принцип* – необхідно розвивати вміння бачити багатofункціональність речей. *Четвертий принцип* – формування вміння поєднувати протилежні ідеї з різних областей знань і використовувати такі «сполуки» для вирішення проблем. *П'ятий принцип* – розвиток здібності до усвідомлення багатогранності ідеї в даній області знань і звільнення від її впливу при вирішенні конкретної проблеми. Де Боно розробив набір прийомів, які сприяють розвитку дивергентного мислення: функціональний і структурний аналіз та ін.

Педагогами та психологами розроблені різні методи розвитку креативності у школярів. Самим популярним в наш час є метод *проблемного навчання* розроблений М. Махмутовим. Метою метода є засвоєння учнями предметного матеріалу шляхом розв'язання спеціальних пізнавальних задач-проблем і моделювання проблемних ситуацій.

Наступний вид креативних методів – метод евристики. Це прийоми, які дозволяють учням вирішувати питання шляхом «наведення» на можливі правильні рішення та скорочення варіантів таких рішень. А. Хуторський запропонував евристичне навчання, яке характеризується тим, що з освітнього процесу майже виключено репродуктивні елементи діяльності [6]. Метою метода є не тільки розвиток креативності та дивергентного мислення учня, але й прагнення зробити його суб'єктом і конструктором своєї освіти, організатором своїх знань.

У дидактиці використовують багато методів розвитку творчого мислення, які мають назву *проблемо-активізуючими методами*. Застосування їх у навчально-виховному процесі, безумовно, сприятиме розвитку креативного мислення дітей з порушеннями зору.

Серед різноманітних методів, що використовуються в процесі креативного навчання, головне місце займають *дослідницький та частково-пошуковий*. В цьому світлі доволі цікавою є технологія навчання запропонована А. Сологубом. На думку автора, креативна спрямованість освітнього процесу передбачає розвиток дивергентного мислення учнів завдяки залученню їх до *активного дослідження* й формуванню творчого (продуктивного) стилю діяльності, вияву креативних рис особистості [4, с. 4-5]. Вчитель спонукає школярів до максимальної пізнавальної активності. Він створює творчий психологічний клімат засобами співпраці з учнями. Головна відмінність між креативним і розвиваючим навчанням, на думку А. Сологуба, полягає в тому, що креативне навчання сприяє розвитку як інтелектуальних, так і креативних здібностей особистості, а розвиваюче – лише інтелектуальних.

Відомий український психолог В. Моляко вважає, що в питанні про розвиток креативності не може йтися про алгоритми, якісь стандартні прийоми, способи й методи, а, в першу чергу, потрібно формувати стратегію. Під стратегією він розуміє системне утворення, в яке входять установки на виконання певним чином спрямованого пошуку та уміння розв'язувати конкретні завдання (тактики). В. Моляко пропонує створену ним систему, яка водночас має діагностичну й тренувальну спрямованість – КАРУС (аббревіатура від слів Комбінування – Аналогізування – Реконструювання – Універсальний підхід – Ситуативна поведінка (спроби розв'язувати завдання як заманеться)) [2].

Інший вид креативних методів навчання базується на використанні *алгоритмічних приписів та інструкцій* (метод синектики, «морфологічного аналізу»). Їхня мета – побудова логічної опори для створення учнями освітньої продукції.

До креативних методів також належать:

– метод вигадкування – спосіб створення невідомого учням раніше продукту за результатами певних розумових дій;

– метод «Якби...» – учням пропонується скласти опис та намалювати малюнок того, що відбудеться, якщо у світі щось зміниться. Виконання подібних завдань не тільки розвине здатність уявляти, а й дозволить краще зрозуміти будову реального світу, взаємозв'язок його складових, фундаментальні основи різних наук;

– образної картини – відтворює такий стан учня, коли сприйняття і розуміння об'єкта, що вивчається, наче зливаються; відбувається його цілісне, нерозчленоване бачення. Учень під час такої роботи не тільки думає різними масштабами, співвідносить свої знання з різних галузей знань, а й відчуває значення реальності, що зображена;

– гіперболізації – збільшується чи зменшується об'єкт пізнання, його окремі частини або якості;

– аглюцінації – учням пропонується поєднати непоєднувальні у реальному світі, властивості, частини об'єкта та зобразити, наприклад, гарячий сніг, солодку сіль тощо.

Отже, технології розвитку креативності (проблемні, когнітивно-евристичні, креативні, арт-технології) найбільшою мірою відповідають природі творчості. Їх завданням є розвиток комплексу креативних властивостей особистості, набуття досвіду продуктивної (творчої) діяльності в результаті дивергентного мислення на основі самопізнання та саморозвитку.

Теорія і практика тифлології довели, що порушення зору, в цілому негативно відбиваючись на активності людини мають вплив і на прояви творчої активності. Доведено, що корекційно спрямована стимуляція творчих здібностей дітей з порушеннями зору має позитивні результати (Є. Синьова [5]). Відомо, що у процесі творчої діяльності дітей з порушеннями зорового аналізатора відбувається розвиток: творчої активності, креативних здібностей, збережених аналізаторів (слуху, нюху, дотику та ін.), формування навичок та способів сприймання та відтворення предметів і явищ навколишнього світу, розкриття всіх корекційно-компенсаторних можливостей такої дитини (Л. Куненко, Л. Нафікова [1;3]). Естетично-творча діяльність має корекційний вплив на розвиток особистості дитини з порушенням зором, оскільки у дитини розвиваються сприймання, почуття, креативне мислення, уява, творчі здібності, впевненість у своїх силах, що допомагає дитині з порушеннями зорового аналізатору почуватися впевненіше, розвиваються її комунікативні здібності тощо. Різні види мистецтва (музика, образотворче мистецтво, скульптура, література тощо) на відповідних уроках чи в позаурочний час у гуртках художньої самодіяльності мають величезний вплив на особистість дитини з порушенням зором, її подальший розвиток, становлення та соціалізацію.

Так, використовуючи методи розвитку креативності у таких дітей, наприклад, у процесі естетично-творчої діяльності та в позаурочний час, можна навчити учнів алгоритму пошуку виходу з проблемних ситуацій (таких виходів може бути щонайменше три), легко переносити досвід розв'язування на інші задачі, швидко відшуковувати в пам'яті знання, необхідні для вирішення нових завдань, генерувати оригінальні ідеї, завжди бути готовими до мобілізації інтелектуальних сил, до подолання перешкод на шляху розгортання мисленнєвої діяльності, до застосування інтуїції, до прояву оригінальності в рішеннях та свіжого погляду у будь-якій ситуації. Виробити в учнів здатність «мислити в різних напрямках» [7].

Розвиток творчих здібностей у дітей з порушеннями зору віку може бути ефективним, якщо в організації естетично-творчої діяльності використовувати творчі завдання «відкритого» типу, дивергентні задачі/завдання, які відповідають віковим особливостям дитини; адаптовані для дітей з порушеннями зорового аналізатору; дотримуватися специфічних відносин між учасниками творчого процесу на основі творчого співробітництва тощо.

Завдання дивергентного типу у край рідко використовуються в традиційному шкільному навчанні тим більше у навчанні дітей з порушеннями зору. Класична освіта зазвичай не ставить за мету розвиток креативної особистості й навичок творчого, нестандартного мислення, у зв'язку з чим дивергентні завдання набувають особливої цінності: для творчої діяльності у будь-якій сфері потрібно передусім дивергентне мислення.

В ході виконання завдань дивергентного типу у дітей з порушеннями зору розвиваються такі якості креативного мислення, як оригінальність, гнучкість (продуктивність); легкість асоціювання та інші якості й здібності, необхідні в творчій діяльності.

Аналіз підручників (діти з порушеннями зору займаються по підручниках загальноосвітньої школи) довів, що метою більшості завдань є формування вміння розв'язувати конвергентні задачі, тобто такі, що мають однозначну і єдину правильну відповідь. Такі завдання не є ефективними щодо розвитку креативного мислення дитини. Навпаки, дивергентні задачі передбачають, по-перше, учень або не має готової схеми розв'язання, або задачу не

можна розв'язати відомими способами за схемою, відомим алгоритмом, шаблоном, по-друге, до розв'язання неможливо прийти на основі прямого відтворення знань: наявний досвід необхідно творчо переробити. До дивергентних задач відносяться також завдання на розвиток креативного мислення у дітей: вигадування оповідань, історій або казок, використовуючи заданий набір слів, наприклад: діти, літо, коробка.

Отже, дивергентні задачі/завдання мають такі особливості: відсутність однозначної готової відповіді; наявність потреби в багатократній зміні підходів; необхідність створення значної кількості варіантів; спрямованість учня на знаходження особливих, часто неочікуваних результатів; передбачення кількох правильних альтернативних відповідей.

Ми вважаємо, що творчі задачі та завдання можна пропонувати дітям з порушеним зором не тільки у процесі естетично-творчої діяльності а й на уроках математики, хімії, фізики, української мови тощо.

Висновки. Таким чином, використання в освітньому процесі спеціальних шкіл для дітей з порушеннями зору новітніх технологій (методів, засобів) формування креативності, в тому числі творчих задач/завдань (дивергентних задач) забезпечить ефективний розвиток креативності таких дітей, а саме сприятиме формуванню дивергентного мислення, що значно покращить їх соціалізацію та піднесе на новий рівень пізнавальну та соціальну активність дітей з порушеннями зору.

Література

1. *Куненко Л. О.* Корекційно-реабілітаційні аспекти музично-естетичної діяльності сліпих молодших школярів / Л. О. Куненко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. – К.: ІД АПН України. – 2000. – Вип. 1. – С. 108-110.
2. *Моляко В. А.* Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
3. *Нафікова Л. А.* Реалізація соціально активного потенціалу слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва: експериментальні дані / Л. А. Нафікова // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі: Наук. - метод. зб.: Вип. 10./ за ред. В. Бондаря, В. Засенка. – К., 2008. – С. 228-235.
4. *Сологуб А.* Технологія креативного навчання // Управління освітою. – 2006. – 11 (131) червень. – С. 4-5.
5. *Синьова Є. П.* Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору: монографія / Є.П. Синьова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 442 с.
6. *Хуторской А. В.* Развитие одарённости школьников: Методика продуктивного обучения: Пособие для учителя. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 320 с. – (Педагогическая мастерская).
7. *Guilford J. P.* Creative talents: Their nature, uses and development. Buffalo-N.Y.: Bearly Limited, 1986. – 189 p.

Толмачева Е. В. Технологии развития креативности у детей с нарушениями зрения. К проблеме формирования творческой личности общество обращалось на протяжении всей истории своего развития, ведь именно в творческой деятельности заложены перспективы социального прогресса. Создание условий для формирования образованной, творческой личности, развития ее духовно-эмоциональных и умственных способностей, в том числе

креативного мышлення, являється одним из стратегических заданий развития всей системы образования в Украине.

Дети с особенными образовательными потребностями и их родители сталкиваются со многими проблемами, решение которых предусматривает инновационные сдвиги в образовательном процессе, поиск современных технологий, которые направлены на развитие креативности личности ребенка, включая ее когнитивную, эмоционально-волевую, мотивационную и ценностную составляющие. Как известно, креативность – это свойство личности создавать новые идеи, отклоняться от традиционных схем мышления, что в свою очередь, помогает быстро и эффективно разрешать проблемные ситуации. Креативное мышление (дивергентное за Дж. Гилфордом) с позиции социокультурного подхода – это фундамент для позитивного взгляда на мир и успешной социализации. Поэтому развитие креативности, дивергентного мышления, как личностного свойства, – является крайне важным в системе специального образования.

Статья освещает проблемы креативного развития детей с нарушениями зрения в процессе современного образовательного процесса, развитию креативного мышления у таких детей, как мощного потенциала их дальнейшей эффективной социализации. Раскрываются пути формирования креативной личности, вообще, и креативного мышления, в частности, средствами внедрения в образовательный процесс детей с особенными образовательными потребностями новейших технологий (методов, средств и форм обучения).

Ключевые слова: креативность, развитие креативного (дивергентного) мышления, задачи дивергентного типа (творческие задачи).

Tolmachova O. The technologies of creativity development for children with visual impairments. The problem of formation of the creative person was appealed by the society throughout the history of its development, because it is in the creative activities laid the prospects for the social progress. The creation of the conditions for the formation of an educated, creative personality, the development of its spiritual, emotional and intellectual abilities, including the creative thinking, is one of the strategic tasks for the development of the entire education system in Ukraine.

Children with special educational needs and their parents face many problems. The solution of them involves the innovative changes in the educational process, the search of the modern technologies, which are aimed on the development of creative personality of a child, including the cognitive, emotional and volitional, motivational and value components. As it is known, creativity is a property of the individual to create new ideas that deviate from the traditional patterns of thinking, which in its turn, helps quickly and effectively to resolve problem situations. The creative thinking from the perspective of sociocultural approach is the foundation for a positive view of the world and the successful socialization. Therefore, the development of the creativity, divergent thinking, as personal property is extremely important in special education.

The article deals with the problems of the creative development of children with visual impairments in the modern educational process, the development of creative thinking of these children as their powerful potential for further effective socialization. It reveals the way of the creative person formation in general, and creative thinking, in particular, the means of implementation in the educational process of children with special educational needs the latest technology (methods, means and forms of training).

Keywords: the creativity, the development of creativity (divergent) thinking, tasks of divergent kind (creativity tasks).

Відомості про автора:

Толмачова Олена Володимирівна – молодший науковий співробітник лабораторії корекції розвитку дітей з аутизмом Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Статтю подано до друку 11.05.2016